

Міжнародна місія зі спостереження за виборами ENEMO Позачергові вибори народних депутатів України, 21 липня - Україна 2019

ЗАЯВА ПРО ПОПЕРЕДНІ ВИСНОВКИ

23 липня 2019 року

Вибори проходили конкурентно і загалом мирно, незважаючи на жорсткі терміни проведення виборів і наявні недоліки у поточному виборчому законодавстві. Виборчі комісії виконували свою роботу загалом прозоро і ефективно. Проте, неефективні механізми нагляду та санкціонування за проведенням передвиборчої агітації та фінансуванням кампаній, а також висвітлення кампаній кандидатів у ЗМІ часто використовувалися кандидатами та партіями для впливу на виборців. Було повідомлено про випадки залучення державних службовців до проведення передвиборчої агітації, тиск на виборців та велику кількість порушених справ щодо купівлі голосів, особливо на користь кандидатів у одномандатних виборчих округах.

7 червня Європейська мережа організацій зі спостереження за виборами (ENEMO) розгорнула міжнародну місію зі спостереження за виборами в Україні для спостереження за позачерговими парламентськими виборами 2019 року.

Крім дванадцяти членів Основної команди, які базуються в Києві, ENEMO розмістила 40 довгострокових та 76 короткострокових спостерігачів в групах по дві людини у всіх областях України. Очолює місію д-р Златко Вуйович.

Ця заява ґрунтується на спостереженнях та висновках місії ENEMO, зроблених у передвиборчий період та у день виборів. ENEMO підкреслює, що ця заява має попередній характер, оскільки офіційні результати голосування ще не були оголошені, а подані скарги ще мають бути розглянуті. Місія визнає, що саме український народ зрештою має визначити доброчесність та легітимність цих парламентських виборів. ENEMO продовжуватиме спостерігати за виборчим процесом і, за потреби, робитиме додаткові заяви.

ENEMO – це мережа з 21 провідної організації з моніторингу виборів з 18 країн Європи та Центральної Азії, включаючи 2 країни Європейського Союзу. Більше інформації Ви знайдете на сайті ENEMO: www.enemo.eu

Загалом протягом чотирьох тижнів 20 команд довгострокових спостерігачів ENEMO провели 1 817 зустрічей з різними співрозмовниками, взяли участь у 90 сесіях ОБК, перебували на 104 передвиборчих заходах та відвідали всі ОБК в Україні.

Міжнародна місія ENEMO зі спостереження за достроковими парламентськими виборами 2019 року фінансується Агентством США з міжнародного розвитку через Національний демократичний інститут, Міністерством закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина та Королівством Нідерланди. Зміст документа є виключною відповідальністю ENEMO і не обов'язково відображає позицію донорів.

Попередні висновки

Після виборів Президента України, які відбулися у березні та квітні 2019 року, українці утретє за цей рік мали скористатись своїм виборчим правом і визначити новий склад Верховної Ради України на позачергових виборах народних депутатів 21 липня. Центральна виборча комісія (ЦВК) оголосила, що явка виборців склала 48,84%, і попередні оцінки свідчать про широку підтримку партії Президента Зеленського «Слуга Народу» як у загальнодержавному виборчому окрузі, так і в одномандатних виборчих округах (для більшості в парламенті необхідно отримати більше половини місць). Попередні результати показують, що в новому парламенті 5 політичних партій отримують місця.

Незважаючи на триваючу гібридну війну з Російською Федерацією на сході країни, ENEMO зазначає, що загалом день голосування пройшов спокійно та мирно. Незначні процедурні помилки та порушення в день голосування не вплинули на легітимність процесу.

ENEMO відзначає, що виборчі комісії зіткнулися зі значними проблемами через короткі строки та стислий календар проведення виборів. Ці стислі часові рамки торкнулися також і інших суб'єктів виборчого процесу, включно з політичними партіями та кандидатами, які мали менше часу на проведення передвиборчої агітації.

Під час процесу реєстрації кандидатів було виявлено кілька проблем, які стосувалися вимоги щодо проживання на території України протягом останніх п'яти років, реєстрації/ скасування реєстрації кандидатів та пізнього включення партій до виборчого бюлетеня, що призвело до численних судових справ та додаткового тиску на Центральну виборчу комісію.

ENEMO підкреслює професіоналізм ЦВК та своєчасне управління виборчим процесом, враховуючи ті проблеми, які виникли у сфері закупівель та реєстрації кандидатів. Незважаючи на те, що ЦВК, як правило, діяла прозоро, спостерігачі лише за попереднім запитом мали змогу брати участь у підготовчих сесіях Центральної виборчої комісії.

Окружні виборчі комісії (ОВК) були сформовані до закінчення граничного строку 31 травня. Однак, відбулась велика кількість замін членів ОВК (включаючи посади голів): приблизно 56% членів ОВК були замінені, а деякі посади членів ОВК залишилися вакантними. Багато цих замін відбулися вже після проведення підготовчих тренінгів для членів ОВК.

У зв'язку з тим, що політичні партії номінували меншу кількість членів Дільничних виборчих комісій (ДВК), ніж потрібно для безперебійного функціонування виборчих комісій, ОВК були змушені власноруч шукати решту членів ДВК. А це, якщо згадати численні заміни членів ДВК, значно ускладнило діяльність окружних виборчих комісій. Ці заміни загалом не суттєво вплинули на професіоналізм членів ДВК у день виборів, хоча спостерігачі ENEMO зауважили, що деякі члени ДВК не були повністю ознайомлені з процедурами підрахунку голосів.

Найбільш активно виборча кампанія розгорталася в останні два тижні перед виборами: зокрема, кандидати в одномандатних виборчих округах проводили численні агітаційні заходи; жваво велася агітація на телебаченні, у соціальних мережах та месенджерах.

Хоча передвиборчу кампанію дійсно можна вважати конкурентною, ENEMO зауважила, що рання агітація, різні порушення правил проведення передвиборчої кампанії та невиконання правил щодо фінансування виборчої кампанії, санкції за які неналежним чином прописані у законі, призводять до лазівок, якими зловживають кандидати та партії для обходу принципів чесної кампанії. До поліції надійшло 605 повідомлень про випадки купівлі голосів за статтею 160 Кримінального кодексу України (на підставі цього було порушено 111 кримінальних проваджень). У день виборів було повідомлено про ще 20 випадків можливої купівлі голосів.

ENEMO відзначає відсутність ефективних та стримуючих санкцій проти кандидатів та партій за порушення правил фінансування виборчих кампаній та невідповідність між заявленими розмірами виборчих фондів та власне обсягом передвиборчої кампанії, зокрема, в інтернеті та соціальних мережах.

Спостерігачі повідомляли про випадки залучення до агітації мерів міст, які активно підтримували кандидатів в одномандатних виборчих округах, долучившись до запису агітаційних відеороликів або відвідуючи агітаційні заходи. Крім того, згадувалися випадки, коли окремі партії або кандидати викупили місця на рекламних щитах, щоб завадити іншим партіям або кандидатам розміщувати свої агітаційні матеріали.

ENEMO зауважила, що Офіс Президента доклав значних зусиль для здійснення впливу на передвиборчу кампанію, запропонувавши розширити закон про люстрацію та заявивши про необхідність усунення від влади політиків, які себе дискредитували. Це супроводжувалося частими візитами Президента Зеленського до областей та чиненням тиску на місцевих чиновників з приводу поганих результатів їх роботи.

ENEMO зауважила, що агітація тривала як в «день тиші» (за двадцять чотири години до дня голосування), так і власне у день виборів. Були зафіксовані випадки непрямой агітації у вигляді новозамінених білбордів (з неправильною інформацією), відкритої агітації у соціальних мережах, а подекуди агітаційні матеріали розміщувалися всередині виборчих дільниць або поблизу них.

Ключову роль під час цих виборів відігравали ЗМІ. Кандидати у народні депутати витратили більше двох третин своїх виборчих фондів на телевізійну рекламу і рекламу у соціальних мережах. Виборці мали змогу з різних ЗМІ та соціальних мереж отримати інформацію про передвиборчі кампанії різних учасників виборів.

Однак, через концентрацію власності на ЗМІ у руках кількох осіб та сильний вплив власників на їх редакційну політику, рівне та неупереджене висвітлення передвиборчого процесу з боку ЗМІ не було достатнім чином забезпечено. В Україні немає ефективних механізмів контролю

та нагляду за дотриманням принципів справедливості, рівності та неупередженості під час висвітлення виборчих кампаній. Крім того, суспільний мовник не мав достатнього фінансування для противаги політизованим приватним ЗМІ, що обмежила можливість виборців зробити усвідомлений вибір.

ENEMO розмістила 58 груп спостерігачів для спостереження за процесом підготовки та відкриття виборчих дільниць, процесом голосування та підрахунку голосів, а також передачі та прийому виборчих матеріалів ОВК. Групи спостереження у складі 40 довгострокових спостерігачів та 76 короткострокових спостерігачів спостерігали за процедурами відкриття на 58 виборчих дільницях, процедурою голосування на 763 виборчих дільницях та процедурами закриття та підрахунку голосів на 58 виборчих дільницях. Крім того, ENEMO спостерігала за прийняттям виборчих матеріалів та підрахунком результатів голосування у 57 окружних виборчих комісіях.

Всі виборчі дільниці, на яких були присутні спостерігачі ENEMO, були оснащені всіма необхідними матеріалами для голосування на момент відкриття. Однак, деякі ДВК отримали менше виборчих бюлетенів, ніж кількість виборців у списках. На 96,6% спостережуваних виборчих дільниць процедури відкриття були оцінені позитивно.

Спостерігачі ENEMO стежили за ситуацією навколо виборчих дільниць та процесом голосування на 763 виборчих дільницях у 118 округах. Ситуація навколо виборчих дільниць оцінювалася як належна на 99,3% спостережуваних виборчих дільниць, за винятком декількох випадків, коли спостерігалася організоване перевезення виборців або наявність агітаційних матеріалів на вході до виборчих дільниць. Наявність неавторизованих та/або невстановлених осіб на виборчій дільниці було виявлено на 5,9% спостережуваних виборчих дільниць, зокрема працівники поліції – у 3,7% випадків, представники місцевих органів влади – у 2,9% випадків та інші особи.

Таємниці голосування дотримувалися на більшості виборчих дільниць, за якими спостерігала ENEMO. Однак, було повідомлено про декілька випадків, коли в кабіні для голосування знаходилося більше однієї особи; коли виборці демонстрували заповнений виборчий бюлетень; коли виборці не мали можливості таємно голосувати через неправильне встановлення кабінок або через наявність прозорих штор та коли порушувалися умови голосування з допомогою сторонніх особи. Також, повідомлено про один випадок, коли виборець фотографував заповнений бюлетень для голосування. Загальна оцінка процесу голосування була позитивною майже на всіх виборчих дільницях, за якими спостерігала ENEMO.

Усі виборчі дільниці, на яких ENEMO вели спостереження, закрилися вчасно, і на момент закриття не повідомлялося про жодні випадки наявності виборців у черзі. Майже на всіх спостережуваних виборчих дільницях процедура підрахунку голосів була виконана належним чином. У 94,4% спостережуваних виборчих дільниць протоколи були відразу розміщені у

приміщеннях виборчих дільниць та надані всім особам, які мали право їх отримати, за винятком трьох дільниць, де спостерігачам ENEMO не надали протоколів.

Передача виборчих матеріалів здійснювалася впорядковано та з дотриманням процедур на всіх виборчих дільницях, де ENEMO спостерігала за цим процесом. Спостерігачі ENEMO оцінили, що 96,5% спостережуваних ОБК діяли прозоро і відкрито. Лише на двох ОБК робота членів ОБК оцінювалася як неорганізована і плутана. Оцінка роботи ОБК спостерігачами ENEMO була позитивною майже у всіх спостережуваних ОБК.

ENEMO зазначає, що питання, пов'язані з вирішенням виборчих спорів, залишаються невирішеними, хоча право на ефективний правовий захист гарантується законодавством. Положення про виборчі спори є надто обмеженими, про що свідчить той факт, що велика кількість поданих скарг були повернуті скаржникам без розгляду в ЦВК.

ENEMO зазначає, що немає жодного публічно доступного реєстру скарг на будь-якому рівні виборчих комісій, що обмежує прозорість виборчого процесу. Незважаючи на те, що до поліції надходить велика кількість скарг, пов'язаних з виборчим процесом, більшість з них не класифікуються як злочин чи правопорушення і все ще перебувають на стадії розгляду, що може обмежувати ефективну правову допомогу.

Місія ENEMO буде продовжувати моніторинг післявиборчого періоду, зокрема процеси розгляду скарг та звернень, адже кілька партій та кандидатів вже оголосили про свій намір оскаржити результати у деяких одномандатних виборчих округах.

Передумови

Дострокові парламентські вибори в Україні відбулися 21 липня 2019 року. Спочатку ці вибори були заплановані на 27 жовтня 2019 року. Проте, у зв'язку з переконливою перемогою Володимира Зеленського над Петром Порошенком у другому турі виборів Президента України 21 квітня 2019 року, Президент Зеленський під час своєї інавгураційної промови 20 травня оголосив про розпуск Верховної Ради України¹. 62 народних депутати оскаржили у Конституційному суді України конституційність рішення Президента про розпуск парламенту через відсутність коаліції. Однак, 20 червня Суд постановив, що указ Президента відповідає Конституції, що дозволило провести дострокові парламентські вибори.

Хоча 11 липня Верховна Рада і прийняла новий Виборчий кодекс, упорядкувавши положення про президентські, парламентські та місцеві вибори шляхом введення повністю пропорційних «відкритих» партійних списків, але вибори 2019 року проходили за змішаною системою на основі виборчого законодавства 2014 року. Очікується, що новий Виборчий

¹ УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №303/2019 «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів».

кодекс набере чинності у 2023 році.

У зв'язку з анексією Криму Російською Федерацією у березні 2014 року та триваючою окупацією окремих районів Донецької та Луганської областей, лише 423 народних депутатів були обрані на парламентських виборах 2014 року. У 2019 року до Верховної Ради обиралося 424 народні депутати: 225 депутатів – за списками політичних партій у загальнодержавному виборчому окрузі, 199 депутатів – в одномандатних виборчих округах.

Виборчий процес, яким керує Центральна виборча комісія, насамперед регламентувався Законом України «Про вибори народних депутатів України» 2011 року. Очікування громадян України на цих виборах щодо оновлення складу Парламенту були високими. Це можна вважати продовженням тенденції, яка спостерігалася під час нещодавніх президентських виборів. Вони показали, що велика кількість громадян сподівається на просування реформ, боротьбу з корупцією та оновлення політичної еліти².

Хоча в Україні присутні загальні умови для проведення демократичних та чесних виборів, ENEMO зазначає, що вибори продовжують проводитись у напруженому та складному безпековому середовищі через гібридну війну з Російською Федерацією на сході країни. Крім того, ці вибори проходили в короткі терміни та з прогалинами у виборчому законодавстві, які залишалися невирішеними ще з 2014 року.

Незважаючи на ці виклики, день виборів загалом проходив спокійно та мирно. Попередня явка виборців, яку офіційно оголосила ЦВК, склала 48,85%. Значну підтримку, які і очікувалось, отримала президентська партія «Слуга Народу». Попередні результати виборів показують, що до парламенту проходять 5 партій.

Правові основи та виборча система

А. Правові основи

Нормативно-правова база, що регулює проведення парламентських виборів в Україні, є складною. Насамперед, вибори регулюються Конституцією та Законом України «Про вибори народних депутатів України»³, які охоплюють роботу виборчих комісій, порядок проведення передвиборчої кампанії, пов'язані з виборами фінансові питання, вирішення виборчих спорів. Водночас певні аспекти виборів регулюються Законом України «Про Центральну виборчу комісію»⁴, Законом України «Про Державний реєстр виборців»⁵, Законом України «Про

² Наприклад, 59% громадян заявили, що «безумовно виступають» за розпуск парламенту у травні 2019 року (джерело: соціологічна група «Рейтинг», «Моніторинг електоральних настроїв українців» (16-21 травня))

³ № 4061-VI від 17 листопада 2011 року (змінений у 2019 році)

⁴ № 1932-IV від 30 червня 2004 року; змінений у 2018 році.

⁵ № 698-V від 22 лютого 2007 року; змінений у 2016 році.

політичні партії»⁶, Кодексом адміністративного судочинства України⁷, Кодексом України про адміністративні правопорушення⁸ та Кримінальним кодексом України⁹.

Існуюче законодавство, зокрема Закон України «Про вибори народних депутатів України», було прийнято до парламентських виборів 2012 року та істотно змінено перед позачерговими парламентськими виборами 2014 року (пізніше менш істотні поправки були внесені у 2016 році та у лютому 2019 року, зокрема, щодо прозорості і підзвітності фінансування виборчої кампанії). Проте, переважну більшість положень закону необхідно оновити у відповідності до інших чинних законів. Наприклад, існуючі правові терміни та процедури для державних закупівель перевищують терміни виборчого процесу, і Закон України «Про державні закупівлі» не містить жодних виключень для позачергових виборів. Отже, на думку голову ЦВК, комісія не в змозі належним чином проводити тендерні процедури з виготовлення та розповсюдження бюлетенів, протоколів, актів та інших документів відповідно до чинного законодавства¹⁰.

ENEMO також зазначає, що багато недоліків чинного виборчого законодавства, які були зауважені ще у 2014 році, і досі лишаються не вирішеними, включаючи такі питання як вимога щодо постійного перебування на території України протягом останніх п'яти років, виключення зі списків кандидатів, які мають судимість, правила формування складів ОВК та ДВК, надання допомоги внутрішньо переміщеним особам (ВПО) та запровадження правил ранньої агітації.

Незважаючи на те, що рекомендації міжнародних та місцевих місій зі спостереження за виборами щодо проблем виборчого процесу залишаються поза увагою законодавців, існуюча нормативно-правова в змозі забезпечити достатній рівень проведення парламентських виборів відповідно до міжнародних зобов'язань та стандартів.

В. Виборча система

Верховна Рада нараховує 450 місць і обирається строком на п'ять років за змішаною виборчою системою. 225 членів парламенту обираються за пропорційною виборчою системою із закритими партійними списками у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі. Прохідний бар'єр встановлено на рівні 5%. Решта 225 депутатів обираються за мажоритарною виборчою системою відносної більшості (перемагає той кандидат, який набрав найбільшу кількість голосів виборців) в одномандатних виборчих округах. На мажоритарних округах кандидати у народні депутати беруть участь у виборах шляхом висунування політичною партією або йдуть як самовисуванці.

У зв'язку з анексією Криму Російською Федерацією у березні 2014 року та триваючою окупацією окремих районів Донецької та Луганської областей, на цих виборах було обрано

⁶ № 2365-III від 28 квітня 2001 року; змінений у 2017 році.

⁷ № 2747-IV від 6 липня 2005 року; змінений у 2018 році.

⁸ № 8073-X від 7 грудня 1984 року; змінений у 2019 році.

⁹ № 2341-III від 5 квітня 2001 року; змінений у 2019 році.

¹⁰ Заява Голови ЦВК: https://www.cvk.gov.ua/news/news_27052019_1.htm

лише 424 депутати: 225 депутатів за списками політичних партій у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі та 199 депутатів в одномандатних виборчих округах.

Виборча адміністрація

Парламентські вибори адмініструються на трьох рівнях виборчих комісій: На рівні центральної виборчої комісії, яка є постійним колегіальним державним органом, що складається з 17 членів, призначених строком на сім років з правом повторного призначення на ще один строк¹¹; на рівні 199 окружних виборчих комісій по 18 членів кожна і на рівні близько 30 000 дільничних виборчих комісій, які нараховують від 10 до 18 членів, залежно від кількості зареєстрованих на ділянці виборців.

Оскільки Крим анексовано Російською Федерацією, а окремі райони Донецької та Луганської областей знаходяться поза контролем України, не були сформовані 12 з 12 ОВК в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, 9 з 21 ОВК у Донецькій та 5 ОВК з 11 у Луганській областях.

Зі 29 885 ДВК, 102 виборчі ділянки було створено для голосування за кордоном (виборці на цих ділянках могли голосувати лише у загальнодержавному пропорційному окрузі) та 1 146 спеціальних виборчих ділянок (у пенітенціарних, військових та медичних закладах)¹².

А. Центральна виборча комісія (ЦВК)

ENEMO зазначає, що ЦВК працювала оперативно та ефективно в організації виборчого процесу в умовах жорсткого календаря та стислих строків проведення виборів. Засідання здебільшого були відкритими для громадськості, акредитовані спостерігачі могли потрапити на засідання, а місцеві громадські організації вели прямі трансляції. Офіційні постанови, прийняті ЦВК, були своєчасно розміщені на офіційному веб-сайті комісії.

Загалом, ЦВК діяла прозоро. Однак, ENEMO зауважила, що у кількох випадках ЦВК проводила підготовчі засідання, інформація про які не була оприлюднена, та які були недоступні громадськості та журналістам. Спостерігачам ENEMO було дозволено спостерігати за сесіями ЦВК лише за попереднім запитом.

На цих виборах ЦВК зіткнулася з великою кількістю викликів. У зв'язку з тим, що Закон України «Про публічні закупівлі» не містить належних положень про закупівлі, необхідні для підготовки та проведення позачергових виборів народних депутатів України, ЦВК звернулася до Верховної Ради України та Міністерства економічного розвитку і торгівлі з проханням врегулювати на законодавчому рівні питання здійснення публічних закупівель для

¹¹ Наразі до складу ЦВК входять лише 16 осіб у зв'язку з розбіжностями між колишнім президентом і парламентом щодо призначення одного члена у вересні 2018 року.

¹² <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp001>

забезпечення належної організації підготовки та проведення позачергових парламентських виборів. Мінекономрозвитку видало наказ, яким спростило процедуру закупівель, щоб ЦВК мала змогу вчасно організувати вибори.

ЦВК також зіткнулася з великою кількістю запитів на реєстрацію кандидатів та партій в останні кілька днів перед закінченням встановленого законом терміну для реєстрації. Крім того, низка запитів на реєстрацію, які ЦВК відхилила, була оскаржені в суді. Внаслідок цього з'явилися невизначеності, які могли поставити під загрозу підготовку виборів виборчими комісіями у встановлені законом строки (наприклад, друк та вчасна доставка бюлетенів на дільниці).

З метою заповнення прогалин у виборчому законодавстві ЦВК була змушена видавати постанови та підзаконні акти, що зробило її об'єктом судових позовів. Про це свідчить значна кількість судових справ, порушених проти рішень ЦВК.

У період з початку виборчого процесу до 21 липня ЦВК ухвалила 879 нормативних актів. Більшість постанов стосувалися реєстрації або відмови у реєстрації кандидатам, включеним до виборчих списків політичних партій, або кандидатам в одномандатних виборчих округах, формування виборчих комісій, проведення закупівель, затвердження рішень ОВК, реєстрації представників політичних партій, затвердження форми, тексту та кольору виборчих бюлетенів, затвердження форм фінансових звітів про надходження та використання виборчих фондів для політичних партій та кандидатів у одномандатних виборчих округах, висунення у члени ОВК та заміни членів ОВК.

В. Окружні виборчі комісії (ОВК)

ENEMO відзначає, що, незважаючи на обмежені часові рамки, ЦВК сформувала всі 199 ОВК до кінцевого терміну 31 травня. До складу кожного ОВК увійшли 18 членів, яких висували шість політичних партій, які мають депутатські фракції у чинному парламенті («Батьківщина», «Народний фронт», «Самопоміч», «Європейська Солідарність», «Радикальна партія Олега Ляшка», «Опозиційний блок»), та 29 політичних партій, які брали участь у попередніх парламентських виборах 2014 року у загальнодержавному виборчому окрузі. Кожна партія має право подати по одному кандидату до складу ОВК. Усі ОВК були утворені в повному складі. Загальна кількість членів ОВК склала 3 582 особи. ЦВК своєчасно розмістила на своїй офіційній веб-сторінці список ОВК та їх склад.

Загалом у члени ОВК було запропоновано 5 756 кандидатів. 4 577 осіб були висунуті 25 з 29 політичних партій, які брали участь у попередніх виборах, і їх кандидатури були визначені шляхом жеребкування (по одному на ОВК). 1 179 членів висунули 6 чинних парламентських фракцій (вони всі використали своє право висувати членів ОВК). Треба однак зазначити, що політичні партії, які є новачками на цих виборах, не мали права висувати своїх кандидатів у члени ОВК, водночас деякі партії отримали двох своїх членів ОВК після жеребкування.

Станом на 20 червня, за даними ЦВК, загальна кількість членів ОВК становила 3 549 осіб (на 33 члена менше, ніж потрібно для повного складу з 18 осіб), що означає, що напередодні виборів деякі місця членів ОВК залишалися вакантними. Деякі члени ОВК були звільнені напередодні дня виборів, а 23 ОВК працювали не в повному складі (але кількість членів комісій була достатньою для кворуму, водночас жодна з ОВК не складалася з менше ніж 14 членів).

Приблизно 59% членів ОВК склали жінки, 49% голів ОВК були жінками, а також 55% заступників голів і 67% секретарів.

Загалом 56% членів ОВК були замінені (включно з керівними посадами), а деякі посади взагалі залишилися вакантними. Такий високий рівень плинності кадрів є проблемою, адже тренінги для членів ОВК проводилися з 20 по 27 червня, а з огляду на те, що після 27 червня приблизно 600-700 членів ОВК були замінені, деякі члени ОВК не мали змоги пройти тренінги, що призвело до різного рівня підготовки членів комісії до цих виборів. Варто зазначити, що законом не передбачено строки, після закінчення яких заміна членів ОВК неможлива. Крім того, спостерігачі ENEMO повідомили про те, що висунуті члени ОВК мали різні рівні попереднього досвіду роботи у виборчих комісіях.

Найбільшу кількість заміни членів ОВК зробили політичні партії «5.10», «Самопоміч» і «Опозиційний блок». Треба однак зауважити, що всі партії, які мають право висувати кандидатів у члени ОВК, щонайменше по одному разу замінили свого члена комісії, а більшість партій робили подібні заміни по декілька разів.

Політичні партії замінювали своїх членів ОВК аж до самого дня виборів, наприклад, в округах №70 і №79, членів ДВК – в окрузі №94. На цьому ж окрузі (№94) голова ОВК відмовилася проводити засідання комісії для розгляду питання змін у складі ДВК. ЦВК ухвалила постанову, у якій наказувала ОВК провести засідання для розгляду питання про внесення змін до складу ДВК на підставі подань політичних партій, висунутих ними відповідно до закону. Спостерігачі ENEMO повідомили, що ОВК №94 не працювала у день виборів через відсутність кворуму.

ENEMO попередньо оцінює, що прохання про зміну складу окружних та дільничних комісій напередодні виборів і в день виборів додатково ускладнили роботу деяких виборчих комісій

С. Дільничні виборчі комісії (ДВК)

Хоча ДВК були сформовані в основному до 5 липня, як це визначено у календарному плані парламентських виборів, спостерігачі ENEMO помітили, що почасти дільничні виборчі комісії проводила свої перші засідання лише 8 липня. У зв'язку з недостатньою кількістю подань кандидатами у депутати своїх кандидатур у члени ДВК, дільничні виборчі комісії були змушені самі доукомплектувати ДВК, що загалом ускладнило роботу виборчих комісій. Спостерігачі ENEMO часто повідомляли про випадки того, що ДВК були закриті або не працювали в період з моменту їх утворення і до дня виборів.

ДВК зіткнулися з тією ж проблемою щодо заміни членів, що і ОВК. У багатьох випадках відсутність висунення кандидатів у члени ДВК суб'єктами виборчого процесу змушувало ОВК шукати додаткових членів, що іноді призводило до затримок в роботі ДВК, а також до того, що вони працювали не у повному складі. Це також створило значні розбіжності в рівні досвіду членів ДВК. Причинами недостатньої кількості членів ДВК були відсутність оплати, відмова прийняти присягу, неправильні документи, подані для висунення, незнання про своє висунення партією, випадки висунення відразу у кількох ДВК, великі відстані, які мали долати члени ДВК, проживання кандидатів в різних частинах країни, а також відсутність кандидатів в зв'язку з літнім сезоном відпусток. ДВК також повідомили про додаткові труднощі в зв'язку з відсутністю матеріальної та фінансової підтримки, а в деяких випадках згадували про відсутність належних приміщень.

Крім того, в окремих випадках спостерігачі ENEMO повідомляли про те, що деякі члени комісій, висунуті менш впливовими політичними партіями або кандидатами, продавали свою лояльність провідним політичним партіям.

Реєстрація кандидатів

Реєстрація кандидатів почалася 24 травня. Кінцевий термін подачі документів – 20 червня. Документи для реєстрації виборчих списків політичних партій у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі подавалися до ЦВК в період з 12 по 20 червня. Реєстрацію кандидатів у народні депутати ЦВК закінчила 25 червня. Кандидати у депутати мали змогу відкликати свої заяви до 8 липня.

Після закінчення кінцевого терміну реєстрації кандидатів і подачі апеляцій ЦВК зареєструвала 22 політичні партії у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі. За даними ЦВК, загалом у Верховну Раду балотуються 5 966 осіб, з них 3 220 – кандидати в одномандатних виборчих округах (1 404 особи висунуті політичними партіями, 1 680 осіб є самовисунувцями, реєстрацію 136 кандидатів було скасовано) і 2 746 кандидатів, які включені до партійних списків у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі¹³. Найбільшу кількість кандидатів у списках виставили політичні партії «Слуга народу», «Батьківщина», «Опозиційний блок» і «Свобода» (понад 200 кандидатів).

Слід зазначити, що лише 13 з 22 політичних партій, які висунули кандидатів у загальнодержавному виборчому окрузі включили понад 30% жінок у свої виборчі списки, незважаючи на те, що мінімальний рівень представництва жінок і чоловіків у виборчому списку у розмірі 30% закріплено в Законі України «Про політичні партії в Україні». Частка жінок серед кандидатів, які йдуть за партійними списками, становить 31%. Загалом частка жінок серед усіх кандидатів у народні депутати України – близько 22,5% (цей показник значно нижчий в одномандатних виборчих округах). Найбільша кількість жінок-кандидатів у

¹³ <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp001#>

загальнодержавному виборчому окрузі йде за списками політичних партій «Соціальна справедливість» (44%), «Сила Людей» (43%) і «Радикальна партія Олега Ляшка» (41%).

ЦВК ухвалила 128 постанов про відмову кандидатам у реєстрації, в основному через недотримання вимоги про проживання на території України протягом останніх 5 років, відсутність обов'язкових для реєстрації документів та несплату грошової застави¹⁴. У кількох випадках відмова ЦВК у реєстрації кандидатів на тій підставі, що вони не виконали вимогу про безперервне проживання на території України протягом останніх 5 років, супроводжувалася рішенням суду, яке зобов'язувало ЦВК повторно розглянути заяви цих кандидатів у народні депутати. Труднощі з отриманням даних про проживання в Україні та численні громадські протести призвели до того, що кількох кандидатів спочатку зареєстрували на вибори, але після відповідного рішення суду ЦВК протягом наступних днів скасовувала їх реєстрацію. Це створило значні перешкоди організації виборчого процесу.

ENEMO відзначає значні труднощі, із якими зіткнулася ЦВК у зв'язку з великою кількістю запитів на реєстрацію у кандидати в народні депутати України в останні дні виборчого процесу. Крім того, ЦВК намагалася компенсувати недоліки чинного виборчого законодавства шляхом ухвалення своїх постанов, у зв'язку з чим проти ЦВК була подана ціла низка судових позовів. Це призвело до того, що виконуючи рішення суду, ЦВК була змушена включити партії та кандидатів до виборчого бюлетеня вже після закінчення терміну реєстрації і після того, як частина виборчих бюлетенів була надрукована.

ENEMO також хоче звернути увагу на проблему кандидатів-«клонів», коли окремі кандидати або організації мають ім'я схоже, а подекуди однакове з більш відомими кандидатами або організаціями, щоб таким чином скористатися з їх популярності і ввести виборців в оману. У зв'язку з численними скаргами на кандидатів-«клонів», поданими до ЦВК політичними партіями, Центральна виборча комісія 11 червня постановила, що у разі зміни прізвища кандидати мають вказувати цю інформацію у своїх документах на реєстрацію. ENEMO зазначає, що у виборчих бюлетенях не згадувалися недавні зміни прізвищ кандидатів.

Майже у третині одномандатних виборчих округів були випадки, коли кандидати хоч і йшли як самовисуванці, але у своїх біографіях вони згадували причетність до організацій або підприємств, чий назви є варіаціями назви «Слуга Народу», хоча у відповідному окрузі вже балотується офіційний кандидат від цієї політичної партії.

Станом на 20 липня у 86 одномандатних виборчих округах була скасована реєстрація 136 кандидатів¹⁵. Серед знятих з реєстрації 27 були кандидатами-«клонами» у виборчих округах Київської, Дніпропетровської, Закарпатської, Кіровоградської, Чернігівської, Одеської, Харківської, Донецької та Луганської областей. Зі 136 знятих з реєстрації кандидатів 43 були висунуті політичними партіями, 93 – самовисуванці.

¹⁴ Розмір грошової застави для партій у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі дорівнює розміру 1 000 мінімальних заробітних плат, в одномандатних виборчих округах – розміру 10 мінімальних заробітних плат.

¹⁵ <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp001>

З цих 136 кандидатів 129 кандидатів вирішили зняти свою кандидатуру з виборів, написавши відповідну заяву про відмову від участі у виборах. Реєстрацію 7-х кандидатів скасувала ЦВК¹⁶. З кандидата були визнані винними в порушенні вимоги про проживання на території України протягом останніх 5 років, 3 кандидата зняли з реєстрації за скаргою однієї політичної партії («Голос», «Сила і Честь» і «Європейська Солідарність»), а в одному випадку кандидата зняли з реєстрації, бо він зареєстрований кандидатом у народні депутати у більш ніж в одному окрузі.

Реєстрація виборців

За даними ЦВК та Державного реєстру виборців (ДРВ), станом на 30 червня загальна кількість виборців, які мають право голосу, становить 32 739 179 осіб (без урахування виборців, включених до списків в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі). 29 527 744 виборці, що мають право голосу, зареєстровані у списках для голосування в одномандатних виборчих округах¹⁷. Майже 55% виборців складають жінки.

У зв'язку з анексією Криму і триваючим конфліктом у Донецькій та Луганській областях існує проблема із голосування для внутрішньо переміщених осіб із правом голосу, а це близько 4% виборців України. Тимчасова зміна місця голосування без зміни виборчої адреси хоч і дозволяє їм голосувати в загальнодержавному багатомандатному окрузі, але вони не можуть брати участь у виборах в одномандатних виборчих округах, оскільки вони як і раніше зареєстровані у виборчих округах на непідконтрольних територіях.

ЕНЕМО відзначає, що процедура тимчасової реєстрації була спрощена. Відтепер виборцю достатньо подати до відповідного органу ведення ДРВ письмову заяву, пред'явивши при цьому паспорт громадянина України або тимчасове посвідчення громадянина України (якщо особа нещодавно набула громадянства України).

За даними ЦВК, 280 922 виборці скористалися правом тимчасової зміни місця голосування для участі у цих виборах. Понад 200 000 виборців подали заяву в останні кілька тижнів перед виборами. Найбільші показники змін місця реєстрації зафіксовано в Донецькій області (34 840), Києві (31 547), Київській області (18 964) та Одеській області (18 906).

Виборець має право скористатися процедурою тимчасової зміни місця голосування не пізніше, ніж за 5 днів до дня голосування (тобто до 15 липня включно). ЦВК також закликала виборців не відкладати на останні дні зміну місця голосування, щоб уникнути довгих черг в органах реєстрації виборців. Виборці також могли перевірити інформацію про себе в режимі онлайн, однак внесення змін у свої дані можливе лише у приміщенні пунктів реєстрації виборців.

¹⁶ <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp403pt001f01=919.html>

¹⁷ <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp030pt001f01=919.html>

За словами спостерігачів ENEMO, за останні кілька днів реєстрації в органах реєстрації виборців спостерігалися значні черги у зв'язку з великою кількістю запитів про тимчасову зміну місця голосування. Переважно виборці змогли вчасно зареєструватися, однак треба зазначити, що приміщення не завжди були доступні для людей з обмеженими можливостями.

ДРВ передав попередні списки виборців до ДВК до встановленого законом граничного строку 10 липня. ENEMO відзначає, що ЦВК проводила кампанію по освіті виборців і випустила соціальні ролики (із дублюванням змісту мовою жестів). Загалом, списки виборців були точними, а наявні незначні помилки виправлялися своєчасно до дня проведення виборів.

Виборча кампанія та її фінансування

A. Виборча кампанія

Спостерігачі ENEMO майже у всіх областях повідомили, що рекламні щити почали вивішувати, а агітаційні матеріали роздавати ще до офіційного початку передвиборчої кампанії, а в деяких випадках – ще до початку власне виборчого процесу. Як наслідок, ці матеріали не оплачувалися з виборчих фондів кандидатів і партій, а тому були випущені і опубліковані з порушенням закону. ENEMO відзначає, що питання передчасної передвиборчої агітації залишається невирішеним і нерегульованим у чинному виборчому законодавстві.

ENEMO також зазначає, що агітація тривала як у «день тиші» (24 години до дня голосування), так і власне у день виборів. Були зафіксовані випадки непрямой агітації у вигляді білбордів без згадки імен кандидатів, але виконаних в стилістиці їх попередньої агітаційної продукції, та відкритої агітації, наприклад, у соціальних мережах, а подекуди агітаційні матеріали розміщувалися всередині виборчих діляниць або поблизу них.

Спостерігачі ENEMO відзначили, що у більшості областей виборча кампанія стартувала повільно, з одного боку, через триваючу реєстрацію партійних списків та кандидатів, з іншого боку, через невизначене питання конституційності указу Президента Зеленського про призначення дострокових виборів. Активніше свою передвиборчу кампанію кандидати почали проводити вже у липні, хоча великомасштабних агітаційних заходів було зафіксовано небагато аж до останнього тижня перед голосуванням.

ENEMO відзначила, що на місцевому рівні, тобто на одномандатних виборчих округах, передвиборча агітація проводилася набагато жвавіше, ніж на загальнонаціональному рівні, тобто на загальнодержавному виборчому окрузі. Спостерігалися випадки проведення фестивалів, концертів, спортивних та інших заходів, які прямо або опосередковано підтримувалися політичними силами. Агітація проводилася також шляхом розміщення наметів та рекламних щитів, проведення кампанії «від дверей до дверей» і розповсюдженням листівок і газет. Як уже зазначалося, передвиборча агітація значно активізувалася в останні

тижні перед днем виборів, при цьому значно збільшилася кількість рекламних щитів, агітаційних матеріалів і заходів «від дверей до дверей».

Найбільш візуально помітними партіями в країні були «Слуга Народу», «Опозиційна платформа – За життя», «Опозиційний Блок», «Голос», «Батьківщина» та «Європейська Солідарність». Залежно від регіону партії «Українська стратегія Гройсмана», «Свобода», «Самопоміч» та, меншою мірою, «Громадянська позиція» також проводили помітні передвиборчі кампанії. Агітація у невеликих населених пунктах та на сході України проводилася найменш активно порівняно з рештою регіонів країни.

Окрім традиційних засобів ведення передвиборчої агітації учасники виборчих перегонів активно використовували соціальні мережі та месенджери для поширення своїх політичних лозунгів. Найбільш помітну виборчу кампанію на онлайн ресурсах вели політичні партії «Слуга Народу», «Опозиційна платформа – За життя», «Партія Шарія», «Європейська Солідарність» і «Голос».

22 політичні партії, які змагалися у загальнодержавному виборчому окрузі, змогли запропонувати українському виборцю політичну багатоманітність і представити різні політичні погляди щодо вирішення насущних питань. Основним ідеологічним розривом між партіями і надалі залишається розрив між прозахідними і проросійськими позиціями.

Вибори були в цілому конкурентними, і кандидати мали можливість вільно проводити передвиборчу агітацію без серйозних перешкод. Проте, повідомлялося про кілька випадків насильства проти кандидатів та учасників кампанії, а також псування або знищення агітаційних матеріалів. Крім того, у кількох областях були зафіксовані випадки, коли агітаційні матеріали (рекламні щити, листівки) містили елементи мови ворожнечі. ENEMO висловлює свою занепокоєність у зв'язку з тим, що в більшості областей спостерігалася значна кількість незаконних агітаційних матеріалів, наприклад, із неправильним маркуванням, відсутньою інформацією про джерело фінансування, відповідальну за друк установу і тощо. Відомі випадки розміщення агітаційних матеріалів у приміщеннях органів місцевого самоврядування або в громадському транспорті, а також участь мерів міст у передвиборчій кампанії, які активно підтримували кандидатів в одномандатних округах, долучившись до запису агітаційних відеороликів або відвідуючи агітаційні заходи. Крім того, згадувалися випадки, коли окремі партії або кандидати викупували місця на рекламних щитах, щоб завадити іншим партіям або кандидатам розміщувати свої агітаційні матеріали.

Спостерігачі ENEMO висловлюють своє занепокоєння щодо значної кількості кандидатів-«клонів», особливо в одномандатних виборчих округах. ENEMO оцінює це явище як таке, що потенційно може ввести виборців в оману і вплинути на їх вибір, а також як порушення кандидатами принципів чесної агітації.

ENEMO відзначила, що основними ідеями і меседжами цієї виборчої кампанії були відсутність реформ і необхідність ініціювати нові економічні та соціальні реформи; майбутні союзи з

НАТО, ЄС або Російською Федерацією; встановлення нових правил для політичного життя країни; боротьба з корупцією та олігархами; підвищення пенсій і підвищення якості надання державних адміністративних послуг; поліпшення підзвітності парламенту.

ENEMO зауважила, що Офіс Президента доклав значних зусиль для здійснення впливу на передвиборчу кампанію, запропонувавши розширити закон про люстрацію та заявивши про необхідність усунення від влади політиків, які себе дискредитували. Це супроводжувалося частими візитами Президента Зеленського до областей та чиненням тиску на місцевих чиновників з приводу поганих результатів їх роботи. Такі дії може бути витлумачено як додатковий сигнал громадськості про бажання Президента провести дострокові місцеві вибори до жовтня 2020 року.

В. Фінансування виборчої кампанії

Політичні партії мали подати проміжні фінансові звіти за 5 днів до дня виборів (15 липня) про надходження та використання коштів за період з дня відкриття поточного рахунку виборчого фонду до десятого дня до дня голосування¹⁸. Кандидати в одномандатних виборчих округах повинні були подати свої фінансові звіти за 8 днів до дня виборів.

ENEMO відзначає, що проміжні фінансові звіти не охоплюють останній тиждень передвиборчої агітації, а саме в цей період агітація досягла свого піку, що у результаті призвело до збільшення витрат на її проведення. Загалом фінансові звіти направлені на інформування виборців про фінансування кандидатами своїх виборчих кампаній, але у зв'язку з такими короткими часовими рамками публікації фінансових звітів як ЦВК і НАЗК, так і виборці мали дуже мало часу для того, щоб ознайомитися зі звітами та витратами кандидатів і партій.

Кілька партій і кандидатів почали свою агітацію ще в травні, задовго до того, як вони були офіційно зареєстровані ЦВК, але закон не передбачає жодних покарання за такі порушення.

З моменту реєстрації і до 10 липня політичні партії отримали понад 622 млн. грн. добровільних внесків на свої офіційні рахунки, переважно від самих партій. Решту коштів склали пожертвування від юридичних і меншою мірою від фізичних осіб.

Станом на 10 липня (дата подання проміжного фінансового звіту) політичні партії витратили понад 550 мільйонів гривень зі своїх виборчих фондів¹⁹. Найбільшу частку цих коштів було витрачено на телевізійну рекламу (понад 70%). Політичні партії «Радикальна партія Олега Ляшка», «Аграрна партія України», «Сила Права» і «Батьківщина» витратили на телевізійну рекламу найбільше. Решту коштів витратили на проведення агітації на вулиці, друкування агітаційних матеріалів, рекламу на радіо, проведення концертів і фестивалів. ENEMO відзначає, що багато партій або взагалі не вказували у своїх фінансових звітах витрати на

¹⁸ Остаточний фінансовий звіт подається не пізніше ніж на п'ятнадцятий день після дня голосування.

¹⁹ <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp082pt001f01=919pkindrep=1.html>

рекламу в інтернеті та соціальних мережах, або зазначали вкрай невеликі суми на цю категорію витрат.

ENEMO висловлює свою стурбованість у зв'язку з цими розбіжностями у фінансуванні виборчих кампаній, а також у зв'язку з тим, що багато хто з кандидатів розміщував передвиборчу агітацію в інтернеті та соціальних мережах за рахунок витрат поза виборчим фондом, а тому ці витрати не зазначені у звітах, поданих до ЦВК. З огляду на те, що в останній тиждень перед голосуванням передвиборча кампанія у соціальних мережах велася найбільш активно, саме за цей тиждень кандидати та партії витратили на рекламу найбільше коштів (але ці витрати не відображені у проміжних фінансових звітах). Крім того, у зв'язку з триваючим процесом реєстрації партій та кандидатів, коротким періодом проведення передвиборчої кампанії, передчасною агітацією та «прихованою рекламою» (джинсою), ENEMO попередньо робить висновок про те, що у фінансових звітах не була вказана значна частина витрат на агітацію, хоча закон і не виділяє політичну рекламу в Інтернеті як окрему форму політичної агітації.

Значна кількість кандидатів в одномандатних виборчих округах не завжди вчасно звітувала ОВК про свої витрати²⁰. Крім того, повідомлялося, що деякі кандидати в одномандатних округах брали участь у різних формах «благодійної» діяльності, а саме шляхом надання товарів і послуг, ремонту громадських будівель та проведенням безкоштовних концертів або фестивалів. Ці благодійні організації часто мали впізнавану назву, яка асоціюється з певним кандидатом або з певною політичною партією. Згідно з українським законодавством, подібну практику можна розцінювати як форму непрямого підкупу виборців. До того ж, такі передвиборчі заходи порушують закон, оскільки вони фінансуються не за рахунок виборчого фонду. Це занепокоєння посилюється тим, що велика кількість таких заходів була проведена ще до офіційної реєстрації кандидатів і не підпадає під жодні юридичні норми²¹.

Неправильно марковані агітаційні матеріали були помічені спостерігачами ENEMO у всіх областях України, переважно без згадки про джерело фінансування. Можливі випадки купівлі голосів та нецільового використання адміністративного ресурсу були особливо помітними у сільській місцевості. Форми були різні: шкільні автобуси, які використовувалися для перевезення дітей та шкільних вчителів до місць проведення агітаційних заходів, залучення примусових «волонтерів» з університетів та шкіл для розповсюдження агітаційних матеріалів (в обмін на винагороду, із порушенням закону). Були також випадки прямого або опосередкованого підкупу голосів бюджетників кандидатами-самовисуванцями (наприклад, працівників лікарень або державних установ.). Заяви про підкуп виборців в обмін на винагороду (пряма купівля голосів) або товари та послуги (непряма купівля голосів) були помічені співрозмовниками ENEMO у більшості областей.

До поліції надійшло 605 повідомлень про випадки підкупу виборців, за якими було порушено

²⁰ <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp083pt001f01=919.html>

²¹ Стаття 68 Закону «Про вибори народних депутатів України» передбачає тільки те, що передвиборча агітація повинна розглядатися як здійснення будь-якої діяльності з метою спонукання виборців голосувати за або не голосувати за певного кандидата у депутати або партію - суб'єкта виборчого процесу.

111 кримінальних справ. Ще 20 випадків купівлі голосів за статтею 160 Кримінального кодексу України були зафіксовані у день виборів.

ENEMO відзначає відсутність ефективних і стримуючих санкцій проти кандидатів і партій за порушення правил фінансування виборчої кампанії і невідповідність між заявленими розмірами виборчих фондів і власне обсягом передвиборчої кампанії, зокрема, в інтернеті та соціальних мережах.

Скарги та апеляції

Конституція гарантує право на оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності державних або місцевих органів влади та їх посадових осіб. Більшість скарг, пов'язаних з виборами, можуть бути подані до виборчих комісій або судів, або до обох інституцій одночасно. Право на звернення до суду мають політичні партії та кандидати, їх довірені особи, офіційні спостерігачі, виборчі комісії та виборці у випадку, якщо порушуються їхні особисті права.

А. Спори, що пов'язані з виборами (адміністративні справи)

Від початку виборчої кампанії до 20 липня до ЦВК надійшло 10 293 заяви/інформаційні запити та 148 скарг, пов'язаних з виборчим процесом. Серед 148 скарг 97 скарг було повернуто скаржникам без розгляду, оскільки, за даними ЦВК, скаржники не виконали офіційних вимог щодо оформлення скарги. Треба однак зауважити, що скарги, які були повернуті скаржникам, не викладені в публічному доступі, що суттєво обмежує прозорість виборчого процесу. Зі 69 скарг, розглянутих ЦВК, шість були задоволені частково, 45 скарг було відхилено, а 18 скарг залишено без розгляду.

Таку велику кількість відхилених та повернутих скарг можна пояснити складністю порядку оскарження, оскільки скаржник повинен виконати одночасно декілька різних вимог та додати до своєї заяви кілька копій доказів та документів для того, щоб виборча комісія могла розглянути скаргу.

У день виборів деякі ОВК повідомили про отримання письмових скарг. Проте, процес реєстрації офіційних скарг до ОВК та ДВК не прозорий, оскільки на жодному рівні виборчих комісій не має публічно доступного реєстру скарг. Крім того, кілька співрозмовників ENEMO заявили, що ОВК не хотіли приймати чи розглядати офіційні скарги.

Крім того, з початку виборчої кампанії до судів надійшло близько 120 скарг, пов'язаних із реєстрацією кандидатів. Останнє рішення Верховного Суду про реєстрацію кандидата було прийнято рано вранці 21 липня, у день виборів²².

У кількох випадках суди скасували постанови ЦВК про відмову в реєстрації кандидатів на підставі надмірного формалізму в представлених документах, таких як технічні неточності, пов'язані з цифрами, датами, біографічними даними тощо. Шостий апеляційний адміністративний суд або Верховний суд розглядав такі рішення як надмірний формалізм і зобов'язав ЦВК зареєструвати кандидатів²³.

Варто також відзначити, що Верховний Суд не продемонстрував уніфікованого підходу щодо обов'язку ЦВК реєструвати кандидатів у народні депутати. 18 червня у справі № 855/150/19 Верховний Суд скасував рішення суду першої інстанції, яке зобов'язало ЦВК реєструвати кандидатів, який стверджував, що суд не має повноважень зобов'язувати ЦВК до реєстрації кандидатів, а може лише давати вказівки ЦВК щодо перегляду питання реєстрації кандидата. Однак, десятьма днями пізніше Верховний Суд змінив цю юридичну аргументацію при розгляді справи № 855/157/19, де Верховний Суд прямо зобов'язав ЦВК зареєструвати кандидата.

Слід також підкреслити, що в деяких випадках суди лише зобов'язали ЦВК переглянути документи про реєстрацію кандидатів. При перегляді своїх рішень комісія приймала ті ж рішення щодо відхилення кандидатів.

Місцеві адміністративні суди відхилили кілька скарг щодо порушення правил проведення агітації. Однак, в деяких випадках судові рішення, схожу, не мають достатнього правового обґрунтування. Наприклад, Адміністративний суд міста Чернігів відхилив скаргу кандидата з приводу того, що його опонент не включив в агітаційні матеріали передбачену законом інформацію²⁴, заявивши, що ці матеріали були надруковані компанією, а не самим кандидатом.

В. Кримінальні та адміністративні правопорушення

Від початку виборчої кампанії до поліції надійшло 7 308 повідомлень про порушення виборчого законодавства²⁵.

Серед них приблизно 3 500 скарги пов'язані з незаконною агітацією, 605 випадків стосуються підкупу виборців, 148 випадків пов'язані з хуліганством. У зв'язку з цим поліція склала 1 016 протоколів про адміністративне правопорушення та порушила 273 кримінальні справи.

²² Верховний Суд підтримав апеляцію ЦВК та скасував рішення Шостого адміністративного суду міста Києва, який зобов'язав ЦВК зареєструвати Олександра Онищенка у виборчому окрузі №93.

²³ Див. справи № 855/213/19; № 855/196/19; № 855/204/19; № 855/198/19.

²⁴ Частина 7 статті 69 Закон України «Про вибори народних депутатів України».

²⁵ Більшість скарг надійшло до поліції Донецької, Запорізької, Харківської, Дніпропетровської, Одеської, Луганської та Кіровоградської областей та міста Києва.

Треба зазначити, що більшість скарг відхилені або їх розгляд все ще триває, оскільки поліція не знайшла достатньо доказів, або не було виявлено ознак правопорушень.

643 адміністративні протоколи було складено в зв'язку з виготовленням або розповсюдженням друкованих матеріалів передвиборчої кампанії, які не містили відомостей про установу, що здійснила друк, їх тираж та інформацію про осіб, відповідальних за випуск матеріалів²⁶.

162 адміністративні протоколи стосувалися порушення порядку розміщення агітаційних матеріалів чи політичної реклами або розміщення їх у заборонених законом місцях²⁷.

Вже були прийняті рішення по 55 адміністративним протоколам. Загалом було стягнуто 5 457 гривень штрафів з 14 осіб, 5 осіб отримали попередження за розповсюдження незаконних агітаційних матеріалів. 4 адміністративні протоколи залишено без розгляду.

Зі 273 кримінальних проваджень 111 справ стосуються підкупу виборців²⁸, 88 справ – перешкоджанню здійсненню виборчих прав чи втручання в роботу виборчої комісії²⁹, 39 справ пов'язані з хуліганством³⁰.

У день виборів до поліції надійшло 2 660 скарг. По 131 скарзі відкрито кримінальні провадження, у 41 випадках поліція складала адміністративні протоколи. Решту скарг ще не класифікували.

Місія продовжує обробляти інформацію про скарги, які надійшли у день виборів та у післявиборчий період.

ЗМІ

А. Традиційні засоби масової інформації

Під час цього передвиборчого періоду ЗМІ були домінуючим інструментом ведення передвиборчої агітації, оскільки кандидати переважно зосереджували свої кампанії на телебаченні, у інтернет-ЗМІ, соціальних мережах та месенджерах. Кандидати у народні депутати витратили більше двох третин³¹ своїх виборчих фондів на телевізійну рекламу та рекламу в соціальних медіа. Враховуючи різноманітність засобів масової інформації, виборці мали можливість отримувати необхідну інформацію про передвиборчі кампанії кандидатів у народні депутати. Однак, спостерігачі ENEMO зазначили, що ЗМІ не продемонстрували

²⁶ Стаття 212¹³ Кодексу України про адміністративні правопорушення.

²⁷ Стаття 212¹⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення.

²⁸ Стаття 160 Кримінального кодексу України.

²⁹ Стаття 157 Кримінального кодексу України.

³⁰ Стаття 296 Кримінального кодексу України.

³¹ Проміжні фінансові звіти кандидатів у народні депутати, опубліковані ЦВК, показали, що вони витратили понад 16 млн. євро на рекламу в ЗМІ, або 84% від загальної суми всіх виборчих фондів.

рівного та неупередженого ставлення до всіх кандидатів. Через сильну поляризацію та політизацію українських засобів масової інформації не завжди було дотримано принципів справедливості, рівності та неупередженості під час висвітлення виборчих кампаній різних кандидатів.

Інтереси власника, які здійснюють сильний вплив на редакційну політику телеканалів, його зв'язки з певними кандидатами та концентрація засобів масової інформації³² посилюють заангажованість ЗМІ і тим самим порушують положення виборчого законодавства, яке передбачає, що приватні ЗМІ повинні забезпечувати збалансоване та неупереджене висвітлення кампаній усіх учасників виборчих перегонів. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення (НРУТР) також офіційно підтвердила поляризоване та упереджене висвітлення виборчих кампаній кандидатів³³.

Крім того, численні співрозмовники спостерігачів ENEMO зазначили, що у ЗМІ, які висвітлювали вибори загалом та окремих кандидатів та їхні програми, бракувало аналітичних та розслідувальних матеріалів, а це у свою чергу могло завадити виборцям зробити дійсно усвідомлений вибір.

ЦВК вчасно визначила порядок надання ефірного часу та друкованої площі за кошти Державного бюджету всім кандидатам у народні депутати у загальнонаціональних та регіональних державних засобах масової інформації. Спостерігачі ENEMO повідомили, що більшість кандидатів використали ці платформи для проведення передвиборчої агітації. UA:Суспільне надала кандидатам майданчик для презентації своїх програм в ефірі спеціальних політичних ток-шоу, але майже не висвітлювала вибори у новинах чи в ефірі інших програм³⁴. У зв'язку з цим більшість співрозмовників спостерігачів ENEMO зазначили, що UA:Суспільне (НСТУ) не вповні виконала свою роль суспільного мовника для противаги політизованим приватним ЗМІ шляхом надання виборцям справедливої, об'єктивної та збалансованої інформації. З іншого боку, слід зазначити, що UA:Суспільне недоотримує державне фінансування всупереч положенню Закону «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України». Парламент України другий рік поспіль виділяє на фінансування НСТУ лише половину визначеної законом суми³⁵.

Станом на 19 липня НРУТР зафіксувала понад 100 різних медіа-порушень³⁶, як, наприклад,

³² Концентрація власності на медіа додатково посилилася за рахунок створення нового медіахолдингу «Новини», який складається із телеканалу 112, NewsOne та телеканалу ZIK і належить політику від «Опозиційної платформи – За життя» Тарасу Козаку.

³³ НРУТР зазначила, що 61% ефірного часу на телеканалі «1+1» було присвячено партії «Слуга народу», 68% ефірного часу на «5 каналу» – «Європейській Солідарності», 61% ефірного часу на телеканалах «Інтер» та «112 Україна» – «Опозиційній платформі – За життя», 43% ефірного часу телеканалу «Прямий» – «Європейській Солідарності», 79% ефірного часу телеканалу «NewsOne» – «Опозиційній платформі – За життя» тощо.

³⁴ Результати моніторингу засобів масової інформації щодо висвітлення парламентських виборів в Україні проводилися групою місцевих громадських організацій за підтримки Ради Європи у період з 22 червня по 12 липня 2019 року <https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/jghk>

³⁵ Частина третя статті 14 Закону України «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України» передбачає державне фінансування НСТУ у розмірі не менше 0,2% видатків загального фонду Державного бюджету України за попередній рік.

³⁶ <https://www.nrada.gov.ua/monitoringom-natsionalnoyi-rady-zafiksovano-majzhe-100-vypadkiv-politychnoyi-agitatsiyi-v-novynah-teleradioorganizatsij/>

неправильно маркована та прихована передвиборча реклама, опитування громадської думки без належного маркування, агітаційні матеріали в програмах новин, заангажовані репортажі тощо. Проте, треба зазначити, що регулятор ЗМІ не має жодних ефективних повноважень або механізмів для застосування санкцій з метою забезпечення дотримання норм закону і адекватного реагування та запобігання порушень з боку ЗМІ в передвиборчий період.

Спостерігачі ENEMO майже у всіх областях відзначили, що деякі кандидати почали проводити свої кампанії у ЗМІ ще до офіційного початку передвиборчої кампанії. ENEMO зазначає, що рання агітація залишається давнім невирішеним питанням через недостатню правову базу щодо її санкціонування. Також спостерігачі ENEMO повідомили про упереджені репортажі у ЗМІ, велику кількість випадків «чорного піару», збільшення кількості елементів мови ворожнечі з боку кандидатів, особливо в останні два тижні перед днем голосування, а також про великий обсяг «джинси»³⁷. За даними Інституту масової інформації³⁸ 46% цієї немаркованої політичної реклами в Інтернет-ЗМІ пов'язані з політичною партією «Опозиційна платформа – За життя»³⁹.

Крім того, ENEMO висловлює своє занепокоєння щодо випадків видачі журналістських акредитацій третім особам. Зловживання правами журналістів щодо доступу до виборчих дільниць з боку політичних партій порушує та підриває роль ЗМІ, а тому за це має бути передбачена відповідальність, про що раніше заявляла Національна спілка журналістів України⁴⁰.

У передвиборчий період зафіксовано випадок нападу з гранатометом на приміщення телеканалу «112 Україна». ENEMO засуджує цей напад і закликає українську владу всебічно розслідувати цю справу та створити умови, за яких журналісти матимуть змогу вільно реалізовувати право на свободу вираження поглядів і при цьому буде гарантована їх безпека. Крім того, з початку ведення передвиборчої агітації було здійснено три фізичних напади на журналістів. Спостерігачі ENEMO також повідомили про кілька випадків залякування та погроз журналістам. ENEMO зазначає, що випадки насильства щодо журналістів продовжують викликати занепокоєння.

В. Соціальні медіа

Соціальні мережі та месенджери широко використовувалися всіма учасниками під час виборчої кампанії, особливо Facebook, YouTube, Viber та Telegram. Низка кандидатів повідомила спостерігачам ENEMO про те, що ці платформи переважно використовувались для створення антикампаній проти опонентів за допомогою тактик «чорного піару» та

³⁷ Замасковані та немарковані проплачені політичні пропагандистські матеріали.

³⁸ Дані показали, що найбільшу кількість «джинси» було виявлено на веб-сайті телеканалу «112 Україна». 93% цих матеріалів підтримували партію «Опозиційна платформа – За життя» та її представників. Також веб-сайти Знай.ua та NewsOne опублікували кожен по 48 матеріалів, які мають ознаки «джинси». Веб-сайт «NewsOne» в основному пропагував партію «Опозиційна платформа – За життя», а сайт Знай.ua найбільше підтримував президента Зеленського та його партію «Слуга народу», Анатолія Гриценка та його партію «Громадянська позиція» та «Опозиційну платформу – За життя».

³⁹ <https://imi.org.ua/en/monitorings/most-of-unmarked-campaigning-in-online-media-flattered-medvedchuk-s-party-imi-research/>

⁴⁰ <http://nsju.org/index.php/article/view/8097>

коментарів «ботоферм» (проплачених агітаторів). Правила Facebook щодо політичної реклами та відкрита бібліотека реклами додають певної прозористі щодо джерел фінансування виборчих кампаній, надаючи інформацію про загальну суму витрат конкретного кандидата та кількість платної реклами.

Спостерігачі ENEMO повідомили про те, що у день тиші кандидати продовжували проводити активну агітацію в соціальних мережах. ENEMO із занепокоєнням зазначає, що відсутність прописаних у виборчому законодавстві правил щодо ведення агітації у соціальних медіа дозволяє кандидатам вести пряму чи непряму агітацію у строки, що перевищують встановлені законом часові рамки.

День виборів

У день виборів ENEMO розмістила 58 багатонаціональних груп спостерігачів для спостереження за процесом підготовки та відкриття виборчих дільниць, ходом голосування та процесом підрахунку голосів, а також передачею та прийманням виборчих документів членами ОВК. Команди спостереження у складі 40 довгострокових та 76 короткострокових спостерігачів моніторили процедуру відкриття дільниць на 58 виборчих дільницях, процес голосування на 763 виборчих дільницях, а також були присутніми при закритті дільниць та підрахунку голосів на 58 виборчих дільницях. Окрім того, ENEMO спостерігала за прийомом виборчих матеріалів та підрахунком результатів голосування у 57 окружних виборчих комісіях.

День виборів пройшов загалом спокійно та мирно. Управління виборчим процесом та робота ДВК та ОВК у більшості випадків була оцінена позитивно. Були зафіксовані деякі процедурні порушення які однак не мали негативного впливу на легітимність процесу виборів в цілому.

A. Відкриття виборчих дільниць

Спостерігачі ENEMO були присутні на підготовчих засіданнях та спостерігали за процедурою відкриття дільниць на 58 виборчих дільницях.

На 94,8% виборчих дільниць, де велося спостереження ENEMO, підготовчі засідання були розпочаті вчасно (7:15 ранку). 3,6% засідань розпочалися із затримкою до 30 хвилин, а на одній виборчій дільниці засідання розпочалося раніше 7:15 ранку. Усі виборчі дільниці, де велося спостереження, відкрилися вчасно (08:00 ранку) або за декілька кілька хвилин до або після 8:00 ранку⁴¹ та за присутності мінімальної кількості членів ДВК, передбачених законом⁴².

⁴¹ На кількох виборчих дільницях спостерігалися затримки із відкриттям дільниці або дострокове відкриття дільниці у часових рамках до п'яти хвилин.

⁴² Спостерігачі ENEMO помітили відсутність одного або декількох членів ДВК під час процедур відкриття на 34,5% спостережуваних виборчих дільницях.

Усі дільниці, де велось спостереження, на момент відкриття були оснащені усіма необхідними для голосування матеріалами⁴³. Однак, ENEMO зазначає, що деяким ДВК було надано менше бюлетенів для голосування, ніж кількість виборців у списках. 22,9% спостережуваних виборчих дільниць отримали менше бюлетенів для голосування у загальнодержавному виборчому окрузі, ніж виборців у списку виборців⁴⁴. Водночас 37,9%⁴⁵ виборчих дільниць отримали менше бюлетенів для голосування в одномандатних виборчих округах, ніж кількість виборців на відповідних виборчих дільницях⁴⁶.

На всіх спостережуваних виборчих дільницях було належним чином дотримано процедуру опечатування стаціонарних та переносних виборчих скриньок. Однак, ENEMO зафіксувала випадки опломбування виборчих скриньок аркушами паперу із печаткою ДВК, замість того, щоб використовувати пластикові пломби⁴⁷.

Облаштування приміщень виборчих дільниць було оцінено як належне на 94,8% спостережуваних виборчих дільниць. На трьох виборчих дільницях спостерігачі ENEMO зауважили, що облаштування було неналежним⁴⁸.

Спостерігачі ENEMO мали змогу належним чином моніторити процес відкриття виборчої дільниці на всіх спостережуваних дільницях, за винятком однієї, куди їм було відмовлено у доступі під час підготовчого засідання⁴⁹. Із жодної із спостережуваних виборчих дільниць не надходило скарг, пов'язаних із процедурою відкриття дільниці.

На 82,7% спостережуваних дільниць під час проведення процедур відкриття були присутні лише уповноважені особи. У 10,3% спостережуваних виборчих дільниць спостерігачі зафіксували присутність у приміщенні виборчої дільниці працівників поліції, а у 8,6% – присутність інших неавторизованих осіб⁵⁰.

На двох спостережуваних дільницях під час відкриття були зафіксовані процедурні порушення⁵¹. Однак, на 96,6% спостережуваних виборчих дільниць процес відкриття дільниць був оцінений позитивно (дуже добре чи добре). Лише на двох із спостережуваних дільницях спостерігачі оцінили процедуру відкриття як погану через халатність членів ДВК.

⁴³ Виборчі бюлетені, кабінки для голосування, скриньки для голосування, штамп ДВК, протокол, списки виборців та печатки.

⁴⁴ Різниця між кількістю наявних виборчих бюлетенів та кількістю виборців у списку виборців була істотною (понад 50 виборчих бюлетенів) лише на одній дільниці з 11.

⁴⁵ Кількість виборчих бюлетенів, які повинні були отримати дільниці для голосування в одномандатних виборчих округах, розраховується як сума кількості виборців у списку та кількості запитів на тимчасову зміну місця голосування.

⁴⁶ Різниця між кількістю наявних виборчих бюлетенів та кількістю виборців у списку виборців була значною (понад 50 бюлетенів) на 5 виборчих дільницях з 22.

⁴⁷ За повідомленнями, це сталося через брак пломб, отриманих ДВК на більшості виборчих дільниць.

⁴⁸ Дві з трьох виборчих дільницях, оцінених як такі, що мають неналежне облаштування, потенційно могли поставити під загрозу таємницю голосування.

⁴⁹ Члени ДВК стверджували, що підготовча нарада вже почалася, хоча спостерігачі були присутні на виборчій дільниці до 7:15 ранку.

⁵⁰ Наприклад, директори шкіл, у яких розташовувалися виборчі дільниці, пожежні або виборці до початку голосування.

⁵¹ На одній з виборчих дільниць ДВК не оголошувала вголос серійні номери печаток, а на іншій не перераховувала отримані бюлетені.

В. Процес голосування

Спостерігачі ENEMO спостерігали за ситуацією навколо виборчих дільниць та процесом голосування на 763 виборчих дільницях у 118 виборчих округах⁵².

Ситуація навколо виборчих дільниць була оцінена як належна на 99,3% спостережуваних виборчих дільниць за винятком кількох випадків, де спостерігалось або повідомлялось про організоване перевезення виборців⁵³ або наявність агітаційних матеріалів на вході до виборчих дільниць, що є порушенням закону про вибори до парламенту⁵⁴.

Всі спостережувані виборчі дільниці працювали принаймні за мінімальної допустимої законом кількості членів ДВК⁵⁵. Жінки були добре представлені в дільничних виборчих комісіях: понад три чверті членів ДВК у спостережуваних виборчих дільницях були жінками⁵⁶, включно з керівними посадами⁵⁷.

Наявність неавторизованих та/або невстановлених осіб було виявлено на 5,9% спостережуваних виборчих дільницях, у тому числі працівників поліції – у 3,7% випадків, представників місцевих органів влади – 2,9%, та інших осіб⁵⁸.

97,5% спостережуваних виборчих дільниць були оцінені як такі, що мають належне облаштування для голосування, водночас у 2,5% випадків спостерігачі вважали порядок облаштування дільниць неналежним, головним чином через невідповідні приміщення, що часом призводило до переповненості приміщень виборцями, створювало можливість для порушення таємності голосування або неможливості для всіх членів ДВК та спостерігачів безперешкодно споглядати за процесом голосування⁵⁹. Доступність виборчих дільниць для осіб з обмеженими можливостями оцінюється як належна у 46,8% спостережуваних виборчих дільниць⁶⁰. На 53,2% дільниць така особа потребувала сторонньої допомоги для того, щоб дістатись до дільниці, або дільниця взагалі не була доступна для осіб з обмеженими можливостями.

Основні матеріали для проведення голосування були присутні на всіх спостережуваних виборчих дільницях. Проте, відповідно до зазначеної вище тенденції забезпечення виборчих

⁵² У всіх 24 областях, де проходили вибори, та у місті Києві.

⁵³ Спостерігачі повідомили, що на одній виборчій дільниці у виборчому окрузі № 85, Голова комісії повідомила їх про те, що місцева адміністрація організувала перевезення виборців. На іншій виборчій дільниці спостерігачі ENEMO помітили фургон, який перевозив виборців на виборчу дільницю.

⁵⁴ На двох виборчих дільницях були помічені агітаційні плакати біля входу на виборчу дільницю.

⁵⁵ Однак на 32,2% виборчих дільниць на момент спостереження не всі члени ДВК були присутні.

⁵⁶ 77.7%.

⁵⁷ На 78.1% ДВК Головою комісії була жінка, на 77.3% ДВК заступником Голови була жінка, і на 89% ДВК секретарем була жінка.

⁵⁸ Пожежники, директори шкіл, де розташована виборча дільниця, або представники засобів масової інформації, які не акредитувались або які не носили своє акредитаційне посвідчення, так щоб напис було видно.

⁵⁹ Занадто малі приміщення виборчих дільниць та/або виборчі дільниці, розташовані в холах, урни для голосування, розташовані занадто близько до спостерігачів або кабінок для голосування.

⁶⁰ Були обладнані пандусами та / або іншими зручностями.

дільниць меншою кількістю виборчих бюлетенів ніж виборців у списку, 14% спостережуваних виборчих дільниць отримали менше бюлетенів ніж виборців у списку для голосування у загальнодержавному виборчому окрузі, і 33,7% отримали менше бюлетенів ніж виборців у списку для голосування в одномандатних виборчих округах. Крім того, 61,2% спостережуваних виборчих дільниць використовували менше стаціонарних виборчих скриньок і 23,2% менше переносних скриньок⁶¹. 34,7% дільниць мали меншу кількість кабін для голосування, ніж передбачено законом⁶².

Інформаційні матеріали щодо процедур голосування та програм кандидатів були присутні на 97% спостережуваних виборчих дільниць. На 2,5% інформація про процедури голосування була відсутня, а на чотирьох спостережуваних виборчих дільницях інформація про кандидатів була відсутня або не розміщена на стінах дільниці.

Спостерігачі не помітили жодного порушення таємниці голосування у 96,5% спостережуваних виборчих дільниць. Проте, було виявлено кілька випадків присутності більш ніж однієї особи в кабінці для голосування⁶³, демонстрування виборцями заповненого бюлетеня⁶⁴, порушення умов таємного голосування через неналежне встановлення кабін для голосування або наявність прозорих штор⁶⁵, порушення умов голосування з допомогою сторонніх осіб⁶⁶, також було повідомлено про один випадок, коли виборець фотографував заповнений бюлетень. Серйозні побоювання щодо таємності голосування викликає голосування виборців, які не здатні пересуватися самостійно (голосування за місцем перебування). На підставі звітів двох команд короткотермінових спостерігачів, які моніторили процедуру голосування за місцем перебування, таємниця голосування була серйозно порушена майже для всіх виборців, які голосували вдома.

На 93,8% спостережуваних виборчих дільниць не було зафіксовано випадків, коли виборці не були включені до списку виборців. Водночас на 5,1% виборчих дільниць спостерігачі ENEMO мали змогу самостійно спостерігати або їм були повідомлені випадки, коли виборці не знайшли своїх імен у списку. На 1% спостережуваних виборчих дільниць були випадки, коли інформація в списку виборців виявлялася неточною, а на двох виборчих дільницях спостерігачам було повідомлено про включення до списку виборців померлих осіб.

Спостерігачі ENEMO мали змогу безперешкодно проводити спостереження на 98,6% відвіданих виборчих дільниць⁶⁷, тоді як у 1,3% випадків проводити спостереження було

⁶¹ Малі виборчі дільниці повинні мати не менше двох стаціонарних та двох переносних виборчих скринь, середні дільничні не менше чотирьох стаціонарних та двох переносних виборчих скринь, а великі – не менше шести стаціонарних та двох переносних виборчих скринь.

⁶² Малі виборчі дільниці повинні мати не менше двох, середні округи не менше чотирьох, а великі – не менше шести кабін для голосування.

⁶³ На сімох виборчих дільницях.

⁶⁴ На шістьох виборчих дільницях.

⁶⁵ На дев'ятьох виборчих дільницях

⁶⁶ Два випадки.

⁶⁷ Слід зазначити, що спостерігачі ENEMO повідомили про декілька випадків звернення співробітниками поліції до спостерігачів з проханням сфотографувати їх акредитацію, про що жоден закон не містить положень.

важко через неправильне облаштування виборчої дільниці, невелике приміщення або переповнення дільниці виборцями⁶⁸.

Спостерігачі ENEMO відзначили присутність спостерігачів від кандидатів та політичних партій на 99,3% виборчих дільниць⁶⁹. На 42,3% виборчих дільниць були присутні спостерігачі від місцевих громадських організацій або міжнародні спостерігачі. На трьох виборчих дільницях спостерігачі ENEMO зауважили, що дії місцевих спостерігачів від партії чи кандидата виходили за рамки закону⁷⁰, а на трьох виборчих дільницях спостерігачі мали на собі футболки, які асоціювалися з певним учасником виборчих перегонів⁷¹.

На 97,9% спостережуваних виборчих дільниць спостерігачі зазначили, що не було подано офіційних скарг. У 1,6% були подані скарги незначної складності, і на двох виборчих дільницях ДВК отримала суттєві скарги.

95,3% спостережуваних виборчих дільниць були оцінені як функціонуючі та належно організовані членами ДВК. 2,6% подекуди були переповненими виборцями, але все одно функціонували належним чином. На 5 виборчих дільницях спостерігачі ENEMO оцінили процес голосування як неорганізований і плутаний. Загальна оцінка процесу голосування була позитивною (дуже добре⁷² або добре⁷³) на майже на всіх (98,4%) виборчих дільницях, де велося спостереження. На 12 зі 763 спостережуваних виборчих дільницях спостерігачі оцінили виборчий процес як поганий через недбалість членів ДВК.

С. Процес підрахунку голосів

ENEMO спостерігала за процедурою закриття виборчих дільниць та підрахунку голосів на 58 виборчих дільницях. Усі спостережувані виборчі дільниці було зачинено вчасно. Також не було повідомлень про наявність виборців у черзі на цих виборчих дільницях на момент закриття.

Процедури, що передували процесу підрахунку, були дотримані належним чином на 93,1% спостережуваних виборчих дільниць. На чотирьох з них були помічені деякі відхилення від процедур⁷⁴.

Практично на всіх спостережуваних дільницях було проведено процедуру підрахунку голосів було

⁶⁸ На одній виборчій дільниці спостерігачів ENEMO не було допущено до спостереження в команді, через те, що Голова ДВК не був достатньо ознайомлений з положеннями закону і стверджував, що на виборчі дільниці допускається лише один спостерігач від однієї організації за раз (положення закону про місцевих спостерігачів, але не про міжнародних).

⁶⁹ В середньому на дільницях було шість спостерігачів від кандидатів, на більшості дільниць – по чотири спостерігачі.

⁷⁰ Спостерігачі давали вказівки виборцям щодо процедур голосування.

⁷¹ На вимогу членів ДВК та інших спостерігачів, поліція зобов'язала спостерігачів приховати логотипи на футболках, щоб вони мали змогу продовжити спостереження на виборчій дільниці.

⁷² 56,1%.

⁷³ 42,3%.

⁷⁴ На двох виборчих дільницях ДВК не підраховувала невикористані бюлетені, на одному вони не оголосили кількість виборців, які проголосували за кількістю підписів, а на одному не оголосили кількість невикористаних бюлетенів.

проведено належним чином⁷⁵, лише на одній дільниці спостерігачі ENEMO відзначили, що два дійсні бюлетені були визнані недійсними. На чотирьох виборчих дільницях були деякі відхилення від процедури заповнення протоколу. Однак, спостерігачі вважають, що ці відхилення не зашкодили легітимності процесу або результатам виборів на цих дільницях. На одній виборчій дільниці спостерігачі повідомили, що в процесі заповнення протоколів виник хаос і напруження, оскільки спостерігачі від партій та члени ДВК повідомили, що Голова намагався маніпулювати результатами виборів. У цій справі було подано офіційну скаргу в поліцію, однак процес складання протоколів все ж було завершено, а матеріали направлені до ОВК. Жодних інших офіційних скарг щодо процесу підрахунку голосів на спостережуваних дільницях не було.

На 94,4% спостережуваних виборчих дільниць протоколи були негайно розміщені у приміщеннях виборчої дільниці та надані всім особам, які мають право їх отримати, за винятком трьох дільниць, на яких протоколи не були надані спостерігачам ENEMO.

Усі спостерігачі ENEMO змогли належним чином спостерігати за процедурою підрахунку голосів. На 96,5% спостережуваних виборчих дільниць під час підрахунку були присутні лише уповноважені особи. Водночас на двох виборчих дільницях під час підрахунку знаходились працівники поліції.

Спостерігачі ENEMO загалом оцінили процедуру підрахунку голосів позитивно (дуже добре або добре) на 84,5% спостережуваних виборчих дільниць, на 15,5% дільниць процес підрахунку був оцінено як поганий. Однак, усі випадки негативної оцінки стосувалися недбалості членів комісій. Загалом процес підрахунку та заповнення протоколів проходив дуже повільно майже на всіх спостережуваних дільницях⁷⁶.

D. Транспортування виборчих матеріалів до окружних виборчих комісій (ОВК) та діяльність ОВК

Спостерігачі ENEMO стежили за передачею та прийомом виборчих матеріалів у 57 ОВК⁷⁷. Передача матеріалів проводилася впорядковано із дотриманням процедур на всіх дільницях, на яких ENEMO спостерігала за цим процесом⁷⁸.

Спостерігачі оцінили, що 96,5% спостережуваних ОВК діяли прозоро та прямо, водночас робота двох ОВК була оцінена як неорганізована та плутана. Більшість спостережуваних ОВК не отримали жодних офіційних скарг, крім двох випадків, де скарги, на думку спостерігачів,

⁷⁵ у 98,3%.

⁷⁶ У одному випадку, підрахунок завершився о 9:00 ранку наступного дня (22 липня).

⁷⁷ ОВК 94 не діяла у ніч виборів через відсутність кворуму (див. розділ Про окружні виборчі комісії у цьому звіті).

⁷⁸ На 3 виборчих дільницях передача матеріалів була здійснена на наступний день через графік ОВК щодо прийому матеріалів.

були несуттєвими. У 89,5% спостережуваних ОВК більшість протоколів оброблялися протягом 30 хвилин. У шести ОВК більшість протоколів оброблялися від 30 до 60 хвилин.

Приміщення ОВК були оцінені як просторі та достатні для доставки виборчих матеріалів у 89,5% спостережуваних округів. Шість ОВК були оцінені як переповнені. У всіх ОВК акредитовані спостерігачі мали змогу належним чином спостерігати за процесом доставки і отримання виборчих матеріалів.

Спостерігачі ENEMO дали позитивну оцінку роботі ОВК (дуже добре чи добре) майже у всіх спостережуваних округах. Лише одна ОВК була оцінена погано через недбалість членів ОВК.

Спостерігачі

Відповідно до українського законодавства⁷⁹ за виборчим процесом можуть спостерігати як місцеві, так і міжнародні організації. Усі організації-спостерігачі акредитуються Центральною виборчою комісією за умови, якщо вони виконують вимоги щодо офіційної реєстрації, а також якщо у їхніх статутних документах буде зазначено, що їх діяльність пов'язана з виборами та спостереженням за виборами.

Кінцевий термін акредитації для місцевих організацій був 31 травня, для міжнародних організацій він закінчився 13 липня.

А. Місцеві спостерігачі

ЦВК акредитувала 163 місцеві організації зі спостереження за майбутніми виборами. Акредитацію окремих спостерігачів здійснює ОВК⁸⁰.

На основі аналізу ENEMO, зі 163 акредитованих організацій 105 організацій не мають діючого веб-сайту чи сторінки у соціальних мережах, а значна частина цих НДО була створена лише нещодавно. З цих 163 НДО лише 87 мали акредитованих спостерігачів. Загальна кількість акредитованих місцевих спостерігачів складала 27 901 особу.

Серед усіх зареєстрованих НДО лише дві акредитовані місцеві організації спостерігачів – ОПОРА та Комітет виборців України (КВУ) – є членами Глобальної мережі національних спостерігачів за виборами і підписантами Декларації глобальних принципів непартійного спостереження та моніторингу виборів громадськими організаціями. Ці дві організації також є членами мережі ENEMO.

Найбільшу кількість спостерігачів акредитували від організації ОПОРА – понад 5500 зареєстрованих спостерігачів. Далі йде Всеукраїнська громадська організація «Передові

⁷⁹ Статті 77 і 78 Закону України «Про вибори народних депутатів України».

⁸⁰ <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp141pt001f01=919.html>

Правові Ініціативи», яка має 3 954 акредитованих спостерігачів. КВУ займає четверте місце у списку зі 1 738 зареєстрованими спостерігачами.

ENEMO висловлює своє занепокоєння щодо існування НДО-«клонів»⁸¹, участі у виборах політичних партій, які на попередніх виборах були акредитовані як НДО зі спостереження за виборами⁸², а також наявність у списку партії на загальнодержавному виборчому окрузі керівників акредитованих організацій, які виступали донорами цієї політичної партії⁸³.

Трьома НУО, які в день виборів розгорнули найбільшу кількість спостерігачів, були Громадянська мережа ОПОРА⁸⁴, Комітет Виборців України⁸⁵, та «Центр професійної та трудової реабілітації інвалідів судової системи»⁸⁶.

⁸⁷ENEMO також зазначає, що чинне виборче законодавство України належним чином не регламентує те, щоб спостерігачі дотримувались міжнародно визнаних принципів спостереження за виборами.

В. Міжнародні спостерігачі

На цих дострокових парламентських виборах ЦВК акредитувала 21 міжнародну організацію зі 1 602 спостерігачами, а також окремо 117 спостерігачів з 12 іноземних країн.⁸⁸

Громадянам Російської Федерації і досі забороняється спостерігати за виборами в Україні на підставі Закону про внесення змін до деяких законів України щодо спостереження за виборчим процесом в Україні № 9524, прийнятого у лютому 2019 року. ENEMO ще раз наголошує на тому, що це рішення негативно впливає на роботу організації, оскільки російська організація «ГОЛОС», яка є членом мережі ENEMO, була позбавлена права направляти своїх спостерігачів для участі у Міжнародній місії зі спостереження за виборами ENEMO в Україні. Члени організації «ГОЛОС» є правозахисниками і політичними дисидентами з Російської Федерації.

⁸¹ У Дніпрі деякі організації реєструються за допомогою організації «Слуга» (наприклад, в ОВК № 37 було 5 таких організацій).

⁸² «Сила Права», яка на виборах Президента України була зареєстрована як неурядова організація зі спостереження за виборами, наразі зареєстрована як політична партія з тією ж назвою, а голова регіонального осередка громадської організації Михайло Грек включений до списку партії (м. Суми).

⁸³ Одна з них – ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ "ГРОМАДСЬКИЙ РУХ "УКРАЇНСЬКА СТРАТЕГІЯ", яка має ту саму назву, що і партія «Українська Стратегія Гройсмана». Вона була третьою найбільшою місцевою громадською організацією зі 1899 спостерігачами. Голова Організації йде у списку партії Гройсмана під номером 29.

⁸⁴ 6,2 % виборчих дільниць.

⁸⁵ 3,9 % виборчих дільниць.

⁸⁶ 3% виборчих дільниць. Однак, єдиною публічно доступною інформацією про цю організацію є те, що ЦВК зареєструвала її спостерігачем на цих дострокових парламентських виборах та на президентських виборах 2019 року. Організація не має свого веб-сайту чи сторінки у Facebook

⁸⁷ На виборах до Парламенту 2014 року лише 37 місцевих громадських організацій були акредитовані спостерігати за виборами.

⁸⁸ <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp041pt001f01=919.html>

Європейська мережа організацій з моніторингу виборів (ENEMO) є міжнародною неурядовою організацією, яка представляє мережу національних неурядових громадських організацій, яка була заснована 29 вересня 2001 року в місті Опатія, Хорватія. Організація складається з 21 провідної організації з моніторингу з 18 країн Центральної та Східної Європи та Центральної Азії, включаючи дві країни Європейського Союзу.

ENEMO прагне підтримувати зацікавленість міжнародної спільноти у просуванні демократії в регіоні, оцінюючи виборчі процеси та політичне середовище, пропонуючи точні та неупереджені звіти зі спостереження. Міжнародні місії зі спостереження ENEMO використовують міжнародні орієнтири та стандарти демократичних виборів для оцінки виборчого процесу та правової бази країни перебування. ENEMO та всі її організації-члени схвалили Декларацію принципів міжнародного спостереження за виборами 2005 року та Декларацію глобальних принципів непартійного спостереження та моніторингу виборів громадськими організаціями. Кожен спостерігач ENEMO підписав Кодекс поведінки міжнародних спостерігачів за виборами.

Організації-члени ENEMO провели моніторинг більш ніж 250 національних виборів і підготували понад 240 000 спостерігачів. На сьогодні ENEMO організувала 27 міжнародних місій зі спостереження за виборами у восьми країнах: Вірменії (2018 р.), Албанії (Парламентські вибори 2005 р.), Грузії (Дострокові президентські вибори 2008 р.), Казахстані (Президентські вибори 2005 р.), Молдові (Парламентські вибори 2009 р., Президентські вибори 2016 р., Парламентські вибори 2019 р.), Косово (Муніципальні вибори 2009 р., Парламентські вибори 2010 р., Муніципальні вибори 2013 р.), Киргизстані (Президентські вибори 2005 р.; Парламентські вибори 2005 р.; Дострокові парламентські вибори 2007 р.; Президентські вибори 2009 р., Парламентські вибори 2010 р.); та Україні (Президентські вибори 2004 року; Парламентські вибори 2006 року; Вибори мера Чернігова, Кіровограда і Полтави 2006 року; Парламентські вибори 2007 року; Президентські вибори 2010 року; Парламентські вибори 2012 року; Парламентські вибори 2013 року у 5 округах; Дострокові Президентські та Парламентські вибори 2014 року та Президентські вибори 2019 року).

Організаціями-членами ENEMO є: Центри громадських ініціатив – Боснія і Герцеговина, Центр за демократичний перехід – Чорногорія, Центр вільних виборів і демократії – Сербія, Центр моніторингу та досліджень СеМІ – Чорногорія, Коаліція за демократію та громадянське суспільство – Киргизстан, Комітет виборців України – Україна; Центр моніторингу виборів – Азербайджан, GONG – Хорватія, SFED – Грузія, Це ваш вибір – Вірменія, Громадська асоціація МОСТ – Північна Македонія, Республіканська мережа незалежних спостерігачів – Казахстан, Голос – Росія, Обчанське око – Словаччина, Білоруський Гельсінський комітет – Білорусь, Товариство демократичної культури – Албанія, Промо ЛЕКС – Молдова, Асоціація КРІК – Албанія, Фонд підтримки громадських ініціатив – Казахстан; Косовський демократичний інститут – Косово, Міжнародний центр Transparency TIAC – Вірменія.

Англійська версія цього звіту є єдиним офіційним документом. Українською мовою доступний неофіційний переклад.

Для отримання додаткової інформації, будь ласка, звертайтеся:

Мая Мілікіч, *Спеціаліст зі зв'язків з громадськістю і логістики*

E-mail: maja.milicic@enemo.eu; Тел.: +380 68 939 0686